

**Електронний збірник
краєзнавчих матеріалів**

**КРАСА
УКРАЇНИ –
ПОДІЛЛЯ**

**Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра української філології**

Краса України – Поділля

Електронний збірник краєзнавчих праць

Упорядник Михайло Торчинський

**Хмельницький
2025**

УДК 908(477.43)

К 78

Краса України – Поділля: електронний збірник краєзнавчих матеріалів.
Упорядник Торчинський М. М. Хмельницький, 2025. 174 с.

Рецензенти: І. Є. Журба, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи;
О. М. Ющишина, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології

Рекомендовано до друку рішенням кафедри української філології Хмельницького національного університету (протокол № 9 від 20 березня 2025 року).

Збірник краєзнавчих матеріалів складається із статей студентів Хмельницького національного університету, які вивчали вибірковий курс «Топоніми Поділля», а також викладачів гуманітарно-педагогічного факультету і вчителів Хмельниччини. Усі праці – це наукові, публіцистичні, художні або комбіновані описи історії, сьогодення та перспектив розвитку населених пунктів Поділля.

Для істориків, філологів, краєзнавців, педагогів – усіх, кого цікавить історія, природа, економіка й культура Подільського краю.

К 78

© Автори статей, 2025

© Хмельницький

ЗМІСТ

<i>ТОРЧИНСЬКИЙ Михайло</i> . Поділля – перлина України.....	4
<i>БОГОМОЛОВА Дарина</i> . Топонімія села Копистин.....	32
<i>ГУЛЬКО Світлана</i> . Подільське село Стуфчинці.....	38
<i>ДЗЯДЗЯ Анастасія</i> . Мікротопонімікон села Великий Карабчіїв.....	43
<i>ЛУЦЕНКО Наталія</i> . Карбівка – із славним минулим і сьогоденням.....	48
<i>ОСТРОВСЬКА Аліна</i> . Мікротопонімікон села Вовківці.....	59
<i>ПОДЗЕРЕЙ Наталія</i> . Соснівка: історія, спадщина та сучасність села з багатим минулим.....	66
<i>ПОДЛЕВСЬКА Неля</i> . Моє рідне село Ставище (переплетення історії і спогадів).....	75
<i>САВЕЛЬЄВА Вікторія</i> . Старий Збараж – з давнім замком та насиченою історією.....	101
<i>САВКА Юлія</i> . Село з багатою історією та глибокими традиціями.....	105
<i>СЛІВСЬКА Анастасія</i> . Літин: зустріч минулого й сьогодення.....	110
<i>СРЮБКО Аліна</i> . Панське село Балин: відлуння історії.....	116
<i>СТОРОЖУК Діана</i> . Походження власних географічних назв села Яворівці.....	122
<i>ТОРЧИНСЬКИЙ Михайло</i> . Цівківці мої, Цівківці, село між горами	126
<i>УДРА Володимир</i> . Вільховець – краса природи та глибина історії.....	157
<i>ФЕДОРЧУК Ірина</i> . Подільське селище Радівці.....	163
<i>ЮРЧУК Анастасія</i> . Тут кожен куточок має історію.....	169

Поле *Заруда* має таку назву через те, що раніше на тому місці була *рудявина*. Також у селі була прірва, у яку колись впав *дяк*. Поле поблизу цього місця називають *Яр*, або *Дяківська пастка*. Поле, біля якого жив піп, назвали *Попове*. Ще одне поле називають *Кемпа*, що означає «пагорб» [1].

Інформація про походження географічних назв села Яворівці є цінним матеріалом для подальших досліджень і потребує детального аналізу. Часті зміни назв та вплив місцевих діалектів призвели до появи різних версій їхнього походження, що ускладнює встановлення первинного значення.

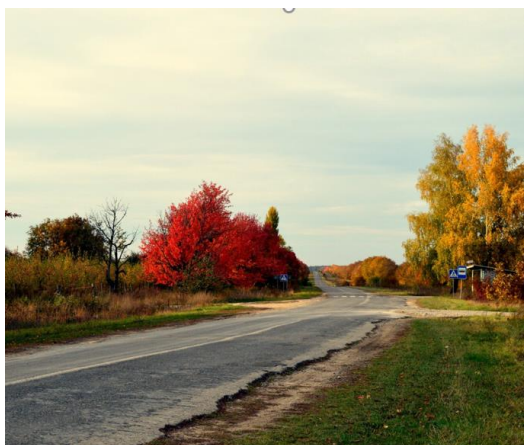
Список використаної літератури

1. Сторожук Д. Мікротопонімікон села Яворівці. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика* : збірник наук. праць. Хмельницький, 2023. Випуск 13. С. 139–143.
2. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей приходов Волынской епархии. Почаев, 1889–1899. Т. 1–5.
3. Топонім. URL: <https://surl.gd/ygxbfsf> (дата звернення: 19.11.2024).
4. Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький : Авіст, 2008. 519 с.
5. Яворівці. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 19.11.2024).

*Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ, доктор філологічних наук,
професор кафедри української філології
Хмельницького національного університету*

ЦІВКІВЦІ МОЇ, ЦІВКІВЦІ, СЕЛО МІЖ ГОРАМИ...

Село Цівківці входить до складу Новоушицької територіальної громади Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Відоме з 1493 року. Населення 351 мешканець. Через село протікає річка Калюс, притока Дністра.

Із фотоархіву А. Костюка

Автомобільна дорога Нова Ушиця – Віньківці – Солобківці, що має номер Т 2315 (старіше позначення: Р-109), або, як часто кажуть у селі, *Траса, Шлях* (частіше – *Шляк*), через 7 км від колишнього райцентру перетинає маленьке село Новий Глібів. Біля стаціонарного приміщення

Із сайту «Цівківці»

зупинки (а раніше говорили – *Біля грибка*), є поворот праворуч, до села *Цівківці*, відстань до якого – орієнтовно 4 км (після початку російсько-української війни покажчик зняли).

Із фотоархіву А. Костюка

Дорога від *Траси* до села обсаджена горіхами, липами, а далі – й черешнями. Зараз вони старі, трухляві, а колись рясно родили, хоч і не всі були смачними («Гірки!» – кривилися діти).

Проїжджа частина нині засипана сумішшю піску, дрібного каміння, глини тощо. Калюжі після дощу

стоять довго, але завжди можна проїхати, не те, що раніше, коли доводилося іти між деревами, плутаючись у високій траві, бо сама дорога дуже розкисала і була майже непрохідною.

Цим шляхом мешканці Цівковець і приїжджали додому чи в гості, і від'їжджали з поселення. І якщо до 1970-х років цей процес був якось рівномірно розподілений, то згодом все почало змінюватися на користь «експорту із села». Це означає, що все більше випускників шкіл покидали рідні місця й вирушали в міста спочатку вчитися, а потім там і залишалися жити і працювати.

У пісні, написаній на шкільний випуск, була така строфа:

Ми не забудемо хату, де в нас дитинство пройшло,

Адже у мами і тата затишно так нам було.

Тож, від'їжджаючи з дому, вірити будем завжди,

Що по стежині знайомій ми ще вернемось сюди.

На жаль, усе рідше дорога приводить нас до рідних місць. Ось 2024 року минуло 50 літ, як наш клас, 1974 року випуску, закінчив восьмирічну школу, яка знаходилася в сусідньому селі Браїлівка. Була зустріч «золотих» ювілярів, 12 випускників і випускниць, посивілих, не таких струнких, як раніше, прийшли до нового приміщення навчального закладу (старе, розташоване на високому горбі, ніби справжня фортеця, функціонує й нині, проте має інших мешканців). Не завжди ми впізнавали шкільних друзів, адже з деким могли не бачитися пів століття. Як виявилось, восьми однокласників уже немає на білому світі, і один із них – родом із Цівковець.

А всього після закінчення трьох класів дев'ять учнів Цівковецької початкової школи пішло вчитися у Браїлівку й один – у Карачіївці. Ще п'ять років ми самі або з батьками йшли на *Шляк*, але поверталися до рідної хати, нині ж у селі ніхто з моїх однокласників не мешкає, і лише на великі свята, зокрема на проводи (вшанування померлих) приїжджає на *Цвинтар*, де й, найімовірніше, можна зустрітися.

Уже не ті сили, що були раніше, коли під високий горб (для чужих – то й дуже високий, «ніби справжні Карпати!») буквально «вилітали», щоб встигнути на автобус – або місцевий, який повертався в Нову Ушицю спочатку з Глібова, потім – із Джурджівки, або міжміський (чи з Віньковець, Хмельницького, а було – що і з Бердичева, Вінниці, Деражні, Києва, Шепетівки до Дунаєвць, Кам'янця-Подільського, Чернівців). Зараз же практично всі їдуть на власних автомобілях, але це вже не те, тому що не чутно аромату весняних квітів, не парує масна земля, немає тієї радості від пориву рідного вітру, який більше ніде так щемливо не забивав подих, як дорогою до рідної домівки.

Праворуч від *Шляку* – так звана *Попелиха* (можливо, відантропонімного походження), але більш відоме поле праворуч, на якому зазвичай колосилися хліба. «То *Костяниха*, гарна пшениця росте на крові наших пращурів», – так говорили старі люди. І дійсно, на полі

можна знайти й кістки, і черепки, і незвичайне каміння. Можливо, тут колись було інше поселення. А й справді, як ми вже зазначали раніше [10; 13], і в інших наукових працях це теж зафіксовано, поруч із селом знайдено залишки двох поселень IV–III тис. до н. е., тобто трипільського періоду, а на місці *Костянихи* – давньосхіднослов'янське городище XI–XII ст. [4], де, за легендами, існувало містечко *Савків*, або *Савківці*, після зруйнування якого татарами мешканці переселилися в яри, оточені лісами, де зараз і знаходиться населений пункт. Краєзнавець В. Олембовський у місцевій районній газеті «Наддністрянська правда» (№ 13 за 1992 р.) висунув навіть гіпотезу, що обидві назви (і *Цівківці*, і *Савківці*) мотивовані антропонімом *Сава Чалий* (безперечно, назва *Савків* чи *Савківці* походить від імені *Сава*, який міг бути власником або першим поселенцем [10,

с. 246]), однак про те, що назва *Цівківці* не може бути утворена від вказаного прізвища, свідчать історичні дані.

У частині другій восьмого тому «Архіву Південно-Західної Росії...», наявна перша згадка про поселення *Czolkowcze*, яка датується 1493 р. [1, V, II]. В інших джерелах фіксуються подібні форми: *Чиолковцы*, *Циолковцы* (1530 р.), *Суwkowce* (1661 р.), *Czuwkowce* (1787 р.). На картах трапляються інші варіанти. *Czewkowce* (1630–1650 рр), *Цывковцы* (1805 р.), *Суkowka* (1820 р.), *Цивковцы* (середина ХІХ ст.). Варіант *Цівківці* зареєстрований у довіднику «Населені місця Кам'янецької округи» 1926 р. видання [10, с. 490].

Вважаємо, що найменування поселення, так званий ойконім, походить від прізвища землевласника Яна Цьолки, родом із містечка Калюс, розташованого в місці впадіння однойменної річки у Дністер. Такий антропонім був зафіксований ще 1431 р. [7], тобто ймовірно, що населений пункт виник раніше, ніж це зареєстровано в історичних документах. До речі, село з такою самою назвою існувало й під Кам'янцем-Подільським, проте в другій половині ХХ ст. було приєднане до с. Голосків. Зазначимо, що від найменування вказаних сіл утворилося прізвище поміщиків *Чиолковские* [1], а правдоподібність відантропонімної гіпотези походження назви поселень підтверджує ім'я *Czuolk*, зафіксоване того ж 1431 р. [15].

Фото Н. Торчинської

Закінчуються поля, і по обидва боки дороги починаються ліси. Праворуч розташований невеликий заказник місцевого значення під назвою *Манжеви*, у якому росте багаторічний тис (можливо, модрина). Це найменування невідомого походження, стосовно ж інших власних назв дрібних географічних об'єктів інформація взята з нашої статті «Мікротопонімія села Цівківці Новоушицького району Хмельницької області» [13].

Фото М. Торчинського

Ліворуч – значно цікавіший об’єкт, званий *Корчівки*, або *Людський ліс*. Так іменується система лісків і лісосмуг, які, мабуть, раніше були цілісним лісовим масивом, який частково вирубали (*викорчували*, звідки й назва), бо нині між лісовими насадженнями розташовані розорані ділянки (другий варіант назви вказує на належність лісу громаді). Співзвучними є лексеми *корчівка* – «викорчуване місце» [5, II, с. 289]; *корч* – «кущ; пень, викорчований з корінням» [9, I, с. 901; 10, с. 244].

Це рай для грибників, особливо дітлахів, оскільки ліски невеликі (зайдеш у нього, а з іншого боку вже видніється вихід). Ще в дитинстві, пригнавши з поля корів, хапали відро і простували на *Корчівки*, де насамперед збирали сиріожки, маремухи (мухомори), козарики (підберезники); траплялися й підграбки,

Фото Н. Моспан

підосичники, лисички, масляки, печериці, дощовики, ковпаки, зонтики, синяки, польські гриби, хрящі, рядовки, під’яечники (моховики), а найголовніше – білі гриби, або боровики (їх гордо називали «гриби», бо все інше було «губи»). Навесні шукали гливи, сморжі і підсадки, восени – опеньки (їх називали підпеньки), рижики, волнушки (вовнянки). Звичайно, всі хвалилися білими грибами, і ми це теж робили, коли з дружиною і племінницею одного разу знайшли близько двох сотень цих лісових красенів. Є в селі люди – справжні майстри «тихого полювання»: односельчани сміються, що вони йдуть у ліс ще смерком, із ліхтариком, яким підсвічують, щоб побачити, як ростуть вранці гриби, які в цей час «виблискують фосфором». Що вже говорити про опеньки чи рижики, яких восени рахують мішками!

Фото Н. Горчинської

(Майдану-Карачієвецького) – *Гайдамашка* й *Погоріла*.

Вважалося престижним назбирати «губ» у *Глібівському лісі*. По-перше, там могло бути більше грибників, тому що фактично дорога, яка вела повз лісосмугу і власне ліс, – це друга транспортна артерія, якою можна було дістатися й до Цівковець, повернувши праворуч *Коло шламбона* (місцева назва шлагбаума), і до

Із фотоархіву А. Костюка

Звичайно, гриби збирали і в інших лісах. Для дітей – це насамперед *Іванів лісок* – теж невеликий, в якому важко заблукати.

З боку Карачієвець був *Перелісок* – «невеликий, рідкий і т. ін. лісок» [5, II, с. 581]; з боку Глібова – *Глібівський ліс* і *Глібівська лісосмуга*; Браїлівки – *Браїлівський ліс*, *Чорний ліс*; Майданку

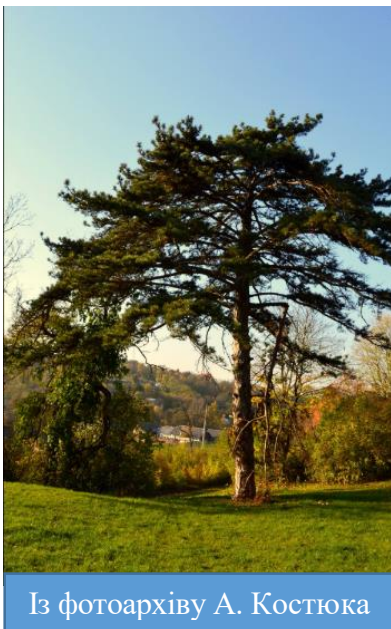
Карачієвець, якщо поїхати прямо. Правда, існувала загроза не помітити початку дощу й опинитися в пастці, бо в низинах майже завжди ставало слизько, й автомобіль міг надовго «забуксувати». Зате в гарну погоду варто було навіть пішки пройтися цією лісосмугою, раніше не зарослою, з гарною стежиною, яка петляла між деревами, а в траві підморгували і ягоди, й гриби. По-друге, із села до лісу хоч іти було довго, але теж цікаво: вздовж *Шляку* росли черешні, далі був сад, раніше багатий на різні смаколики.

Фото Н. Моспан

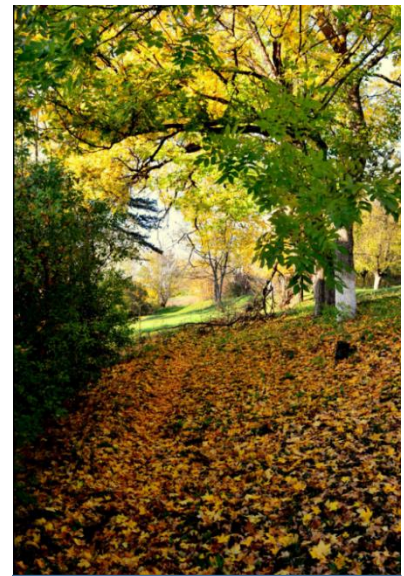
А особливо чарівною була *Липова алея* – від саду до *Глібівського лісу*. Крім лип, там ростуть дубки, берізки, трохи черешень – і все разом утворює своєрідну зелену арку. А ще поза деревцями, іноді навіть у полі, теж можна відшукати синяки, підберезники чи польські гриби.

До місцевого об'єкта природно-заповідного фонду належить *Цівковецький парк*, який рішенням XI сесії

Із фотоархіву А. Костюка

Хмельницької обласної ради від 30.03.2004 р. за № 22-11/2004 визнаний пам'яткою садово-паркового мистецтва. За панських часів парк був дуже доглянутим: кругом посипані піском доріжки, кам'яні альтанки, квітники, алеї, обсажені горіхами, бузком, жасмином, росли сосни, ялини,

Із фотоархіву А. Костюка

ясені (збереглися лише окремі дерева, зокрема кілька сосон і плакучих ясенів). Перед будинком посеред подвір'я стояв кам'яний столик (є й донині), росла велика сосна, а під нею була альтанка. Парк зараз занедбаний, зарослий деревами та кущами неелітних порід.

Способи творення власних назв лісів – передусім синтаксичний (*Баляків ліс*, *Державний ліс*), плюралізація (*Поруби*, *Сосни*) і власне семантизація (*Ворона*, *Швайн*: перша назва пов'язана із зоолексемою або зоофорним прізвищем, а друга – із прізвищем лісника, яке теж могло мати таке значення, бо в перекладі з німецької мови *швайн* означає «свиня»).

Із фотоархіву А. Костюка

Невеличкі прирічкові насадження мають плуральні найменування (*Вільхи, Лози, Тополі*), натомість ліски, що ростуть на крутих схилах горбів, – складені форми (*За хатою Облядруків, За Чорнійовою хатою*), як і назви садків і парків (*Панський парк, Резників сад, Царків садок, Шкільний садок (За школою)*), а також *Сад в Березині, Сад у Липнику*).

Особливо великими були два останні об'єкти, обсажені тополями, що і прикрашало їх, і одночасно захищало від холодних вітрів. Якщо в *Березині* сад був давнішим, і там в основному росли яблуні (часто ще знаходилися теплиці (парники), де вирощували розсаду, а потім – капусту, помідори тощо), то в *Липнику* (обидві власні назви пов'язані з найменуваннями полів) сад був відносно молодим (зараз, як видно з фото, він настільки заріс, що важко зайти в ті хащі). Раніше ж ми часто намагалися, здебільшого успішно, залізти й нарвати насамперед груш (так званих «бабів», рідше – цукровок, гнилиць, бер, проте останні мали «відлежатися» в сіні, тоді вони ставали соковитими й дуже смачними), а також слив (як ми говорили, синіх, зелених, червоних і жовтих, тобто включно з аличею). Але основне – це були черешні, зокрема білі (великі, солодкі), дерева росли високими, тому важко було дістати ягоди, і ми не раз зривалися з гілок і летіли до землі, при цьому не так боліло тіло, як жаль було розсипаних черешень.

Фото Н. Торчинської

Ходили рвати і дрібні черешні, переважно чорні, серед яких рідко траплялися солодкі; також смачними були так звані «білячки», дещо крупніші, ніж чорні, не такі солодкі, але більш соковиті. В основному такі черешні росли на *Майданковому* і *Карачіївському шляхах*, на першому можна було захопити й щеплені вишні – «шпанки». Нелегко рвати ягоди, але ще важче – донести відро додому, особливо якщо доводилося йти ще далі – на *Пилипківський* або *Говірський шляхи* (усі назви пов’язані з довколишніми ойконімами).

Фото М. Торчинського

Значно пізніше посадили черешні на *Шляку*, який вів від *Цвинтаря* до *Глібівського лісу*. Здавалося, ці дерева ніколи не виростуть. Пастухи оберігали насадження від пошкодження коровами, тішились, коли появлялися перші ягоди (знову ж таки, не завжди солодкі), а тепер залишається лише дивуватися, як черешні постаріли (про себе в цьому плані не хочеться думати!).

Яблунь було найбільше, і це вже справа дорослих – забезпечити свою сім’ю цими фруктами на всю зиму. Зараз цей сад здичавів, і хоча багато хто має приватизовані садові ділянки, однак користі з них практично ніхто не отримує.

Ще одне насадження фруктових дерев пов’язане з пасікою (вимовлялося *Пасійка*). Дуже важко (і страшно, бо ж бджоли кусючі!) було потрапити «на мед», але зате який то був делікатес! Згодом кількість пасік збільшилася, а їхні назви – це переважно словосполучення з присвійними прикметниками (*Миколова пасіка*, *Савчукова пасіка*).

На початку 1960-их років, як ми казали – *На тім боці*, колгосп започаткував баштан. Був сторож, який мав собаку і, здається, якусь берданку, заряджену, як казали, сіллю, але що там перешкоди, коли підлізеш до *Савеліки* (так іменувався яр

перед баштаном), а там виблискують смарагдовими боками кавуни і тішаться яскравим світлом сонячні дині! І яке щастя було, коли вдавалося хапнути хоча б одну супер-ягоду! Старше покоління чинило простіше – брало могорич і закуску, а потім частувалася вся сім'я.

Від *Корчівок* і аж до центру села дорога постійно вела вниз. Як швидко можна було мчати на велосипеді «з горба», особливо якщо проїхати *Польовий стан* (там стояла вся сільська техніка), тим паче – *Ферму*, після якої був майже вертикальний спуск. З'їжджали швидко, але підніматися назад було дуже важко. А доярки та інші працівники ферми муіли це робити тричі на день, а подолавши гору, ще й важко працювати, адже доїння спочатку було ручне. Мабуть, марно в селі ніхто не хотів залишатися!

Нижня точка цієї дороги – *Біля трансформатора*: звідси праворуч йшла найдовша вулиця – *Лячина* (від слова «лякати», бо була довга й темна, зараз, як видно з фото, вона зовсім не така), а повернувши ліворуч,

Із фотоархіву Г. Чернецької

буквально через сто метрів, можна було дістатися центру села, який протягом тривалого періоду

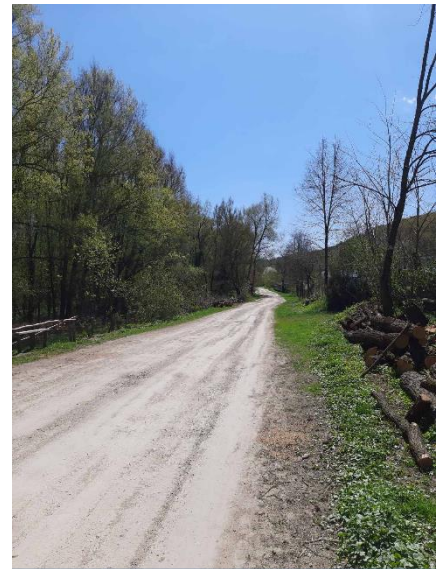

Фото Н. Торчинської

називали *Коло моста* (міст через річку Калюс, який, як видно з фотографії, функціював уже 1938 року), *Коло автобусної* (у 1990-х роках, на радість місцевим мешканцям, з Нової Ушиці почав курсувати автобус, який зараз приїжджає лише в четвер, бо це базарний день у містечку), *Коло бані* (зараз в ній розташований сільський магазин). Чоловіки в радянські часи збиралися *Коло конюшні*, щоб отримати наряд на роботу, а разом – обговорити актуальні проблеми того дня. Жінки цю місцину назвали *Брехалівкою* – від дієслова *брехати*.

Загалом у селі було небагато вулиць, і всі вони мають відносно просту етимологію: *Третя бригада*, *Четверта бригада* (порядковий числівник + господарська одиниця), *Хутір*, *Центр* (адміністративно-територіальні терміни), *Вергелещина* (від прізвиська першого поселенця), *Кутяницина*, або *Кутянська* (від географічного терміну «кут»), *Циганівка* (відетнонімна назва).

В останні роки радянська влада намагалася, за зразком міст, іменувати вулиці і в селах, і це переважно були меморіальні або ідеологічні оніми, на зразок *вулиця Леніна*, *провулок Радянський*. Можливо, так і зручніше було невідомій людині відшукати когось у поселенні, однак місцеві мешканці частіше користувалися давніми найменуваннями.

Із фотоархіву А. Костюка

Для переїзду в інші населені пункти було небагато доріг – *Глібівський шляк* (до Глібова), *Коло ферми*, *На Новий Глібів*, *На Трасу*, *На Шляк* (до Нового Глібова), *Горою*, *Низом* (до Браїлівки понад селом або *Лячиною*). *Пилипківська дорога* не була чітко визначеною, бо в це село можна було добратися або через *Дубину*, або понад яром, повз Браїлівку, через річку *Батіг* і *Пилипківський сад*. До Карачієвець фактично прямої проїжджої дороги теж не було, а пішки можна було дійти через *Карачіївський Горб* або *Коло Карачіївського курника*.

Автомобілем треба було або об'їжджати *Мельницький Яр*, або прямувати через *Яр* повз *Гайдамашку* й *Перелісок*; цим маршрутом можна було дістатися й Майдану-Карачієвецького. Майже всі дороги були без твердого покриття.

У Карачіївці ходили у восьмирічну школу діти з північної частини села, а коли почали курсувати автобуси за маршрутами Карачіївці – Віньківці та Карачіївці – Хмельницький, то й значна частина студентів добиралася звідти на навчання в обласний центр.

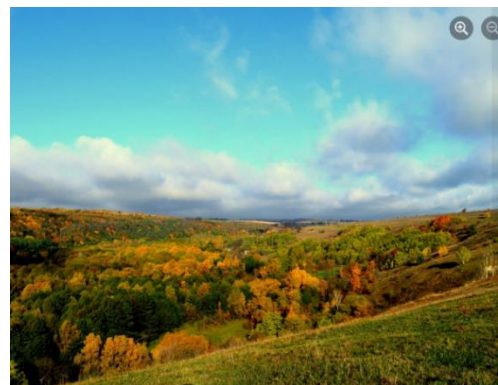
Стежки нечасто отримували власні назви, а якщо таке траплялося, то це переважно була модель «прийменник + мікротопонім» (*На Середній горб, На Хутір, Через цвинтар*). Непрозорою є етимологія назви *Сулоки* (*Сулуки*), яку мала нині розорана стежка, що знаходилася на довгій, зарослій травною і чагарником смузі посеред *Липника* (можливо, найменування мотивоване географічним терміном *лука* – «рівна місцевість, вкрита трав'янистою рослинністю, що розвивається протягом усього вегетаційного періоду; оболонь, заплава, пасовисько, сіножать, левада» [9, II, с. 108]).

Пам'ятаю з дитячих років, як мій тато підмовив мене, малого, осінньою дощовою погодою піти з ним «на підпеньки». Ішли *Сулоками*, але щоб до них дістатися, треба було з кілометр «лізти» розмоклою ріллею. На чоботи налипло стільки глини, що й ніг не підняти, от я і звалився на коліна в болото. «Як би не було важко, ніколи, сину, не ставай на коліна!» – сказав мені батько. Назад ми пішли через *Хутір*, а там болота вже не було.

Із сайту «Ціvkіvcі»

Загалом від того *Хутора* (як говорили, від Ганки Савової) до кінця *Лячини* (до Мужили – це прізвище колишнього бригадира) село тягнеться з півночі на південь кілометрів на п'ять. Натомість ширина його становить 0,3–0,5 км, і лише в центрі, з кінця *Вергелещини* до школи, як видно із супутникової карти, – майже два кілометри. Фактично це долина, як бачимо, досить широка, якою тече річка *Калюс*, що, мабуть, і вимила такий каньйон.

Із фотоархіву А. Костюка

Рівнинні місця (часто – невеличкі долинки, які нині по всій течії річки заросли вербами, вільхами і тополями) мають свої назви – це поєднання прийменників з

іменами, прізвищами чи прізвиськами мешканців, які проживають поруч (*Коло Петра Антонового, Коло Щербія*), флоролексемами (*У Вільхах, У Тополях*) або іншими словами (*Коло магазину, На Ставку (На стадіоні), На тім боці*). Менш продуктивні моделі «присвійний прикметник + географічний термін» (*Коренчукова долина, Павлусьова долина*). Етимологія мікротопоніма *Ставки* пов'язана з наявністю тут у минулому невеличких загат, у яких вимочували коноплі. Назва *Долинка* має зменшувальне значення.

Відзначимо футбольні розваги цівківчан, які пов'язані якраз із рівнинними місцевостями, де були майданчики для гри. Головне поле – на *Ставку* (раніше там була натягнена й волейбольна сітка), але ми, мешканці північної частини села, збиралися *Біля млина*. Звичайно, тут було менше місця, але азарт баталій був о-го-го! який. Періодично команди з Центру і Півночі зустрічалися по черзі на своїх майданчиках, і напруга тоді досягала апогею – все одно, що грали в хокей збірні Радянського Союзу і Канади (до речі, взимку ми на замерзлій річці ганяли і шайбу). Ох, порозкидала доля моїх футболістів-хокеїстів Колісника Віктора, Крайника Миколу, Матієка Миколу, Майструка Василя, Решетника Василя, Стасюка Володимира, Чорнія Івана (а декого вже й на цім світі немає!).

Із фотоархіву А. Костюка

З усіх боків село оточують горби, висотою іноді до 300 м. Їх перетинають численні яри, частина яких має обривисті береги (такі об'єкти здебільшого заросли деревами, і їх важко розмежовувати). Складається враження, ніби ти в Карпатах, оскільки місцевість дуже мальовнича. Найменування таких об'єктів практично збігаються з попередніми моделями: це в основному прийменники з антропонімами (*За Максимом, За Стасюком, За Чорнійом*) або іншими лексемами (*За Третьою бригадою, Коло курника, У закуті*); географічні терміни з присвійними

прикметниками (*Афійн горб, Пахрійчин горб, Рєзнікова гора*) або відойконімними похідними (*Карачіївський горб*); одиничні загальні назви (*Глинисько, Скотомогильник*). Походження назви *Середній горб* зумовлене розташуванням об'єкта між двома ярами.

Із фотоархіву В. Чайки

Найменування пасовиськ часто дублюють власні назви долин, оскільки випасання тварин передусім відбувалося на рівнинних місцевостях; водночас у цій ролі фіксуються й найменування об'єктів рельєфу. Такі назви насамперед є прийменниково-іменниковими словосполученнями, де стрижневим компонентом виступає антропонім (*За Максимом, Коло Баранецької*), топонім (*Коло Глібівського лісу, Коло Іванового ліска, На Долинці, На Карачіївському боці*), географічний термін (*На горбі, На долині, На Шляку, На Яру, Над яром*) чи інша лексема (*За курником, За магазином, За садом, Коло грушечки, Коло млина*).

Як засіб творення таких онімів засвідчена трансформація твірних слів у формі називного відмінка однини (*Гайдамашка* – урочище, у якому, за переказами, заховали скарби гайдамаки. Як зазначав С. Д. Бабишин, народні повстанці жили тут у кам'янистій печері у XVIII ст. [2, с. 56]; можливо, це й відантропонімна назва [10, с.125]), *Левада* (поряд з іншими, це слово має значення «пасовисько, сіножать» [9, II, с. 62]), *Мочар, Рудка* («долина між двома горами; болотиста лука, висихаюче болото; вкрите рослинністю пасовище» [2, с. 43]; «іржаве болото; болото» [5, IV, с. 85]) та множини (*Верби, Вільхи, Мочарі, Ставки*).

Зазначимо, що значна частина пасовиськ була, так би мовити, «індивідуальною», коли власну корову «на мотузку» виводили в місця, часто досить далеко від дому, де росла густа й соковита трава. Така форма випасання була характерною переважно для пастушків молодшого шкільного віку. Коли ж вони

ставали старшими, на кожному кутку утворювалися череди в кількості 5–10 корів, яких потрібно було пасти ціле літо. За кожну корову їхні господарі платили 10 карбованців, і це був пристойний заробіток (за ці кошти мені були куплені велосипед, годинник, транзистор тощо). Але це важка робота: о шостій годині ранку вже треба бути на полі, з одинадцятої до п'ятнадцятої – обід, і ми тоді бігли на річку купатися або ходили по гриби, увечері корів приганяли додому близько десятої години. Дошкуляли і спека, особливо вдень (череда могла «згедзитися», тобто, злякавшись комах, задерти хвоста і бігти кудись, не розбираючи дороги), і холод (пастухи переважно були босі, а густа роса вранці добре «кусалася»), і дощі (іноді зливи були настільки сильними, що річка виходила з берегів, а струмки перетворювалися в бурхливі потоки, і бували випадки, що течія несла не лише курей, а й свиней і навіть корів). Особливо страшно було у грозу: раз блискавка ударила так близько, що всіх пастухів покидало на землю, а іншого разу вбила корову, і хоча ми ні в чому були не винні, боляче було дивитися, як господиня за нею побивалася.

Зате й запам'яталися клички корів на все життя: *Сивуля* (така її масть) була однією з найсильніших у стаді і водночас – дуже неслухняною. *Майя* (народилася у травні) мала один зламаний ріг, але дуже любила «битися» і другим (цілим) рогом не раз штрикала пастуха, який не встиг відбігти; тут головне було першим на неї «наїхати», показати, що ти її не боїшся, зрештою, стукнути буком межи роги. Моя «рідна» корова *Зірка* (з обрисом, подібним до зірки, на лобі) була настільки спокійною, що на ній можна було покататися, зігрітися в холод, пригорнувшись до її боку, а проголодавшись, підкріпитися молоком, надоївши його у бляшанку. Як би там не було, але після шостого класу пастухи нашого кутка зробили «революцію», відмовившись від такої роботи, й господарі ціле літо, як до того навесні й восени, почали пасти корів «в очірідь», тобто по черзі стільки днів, скільки штук худоби було на обійсті.

Кожна череда мала свою територію: *На тім боці, На горі, На Яру*, і лише восени, коли з полів збирали урожай, туди зганяли худобу практично з усього села, і тоді вона починала «боротися» – зчіплюватися рогами і намагатися перетиснути свою суперницю. Пастухи навмисне підводили найсильніших корів зі свого стада, робили ставки, яка з них перемаже, гордилися переможцями (*Сивуля* якраз була серед них!). Добре, що жахливих травм корови не отримували, хоча «басурмани» (сліди на шкірі від рогів інших корів) були звичним явищем (їх можна отримати у власній череді й навесні, коли відбувалося «з'ясування стосунків», тобто визначення сильних і слабших тварин).

Яри оточували всі пасовиська, розділяли поля, їх доводилося об'їжджати, долаючи зайві відстані. Лише деякі з них були більш-менш пологі, порослі кущами і травою, і їх можна було перейти, однак більша частина була обривиста, а окремі настільки глибокі, що страшно було дивитися. В ярах «били камінь» (вапняк) на будинки, брали пісок і глину, а *Савеліка* славилася смектитом (зеленою глиною), з якої ми вирізали різні фігури, не знаючи про її лікувальні властивості. Загалом же в такі каньйони діти не часто спускалися, але іноді доводилося. Одного разу чиясь корова штовхнула теля, яке паслося над яром, і воно з таким жалібним муканням полетіло у прірву, що ми думали, що від нього залишаться тільки «ріжки і ніжки». Спустившись нижче, де не такі круті береги, ми, однак, побачили, що теля стоїть, хитаючись, з обдертими боками й ногами. Ледве ми цього «космонавта» витягли з яру.

Із фотоархіву А. Костюка

Щодо власних назв ярів, то їхня структура теж досить різноманітна: трапляються присвійні прикметники (*Бугів, Павлусів, Пахрійчин, Романів*), іноді з географічними термінами (*Єднашків яр, Панський яр*), відтопонімні утворення (*Вергелеценський, Заміхівський, Карачіївський*), інші моделі (*Савеліка* – від імені

колишнього власника прилеглої території [10, с. 402]), *Яр* – онімізований географічний термін, *За Хрестами* – прийменниково-відмікротопонімна конструкція; *Замріка* – можливо, від особливостей течії струмка – повільної, *завмираючої* серед трав [10, с.193]). *Мельницьким* називався великий і глибокий яр (туди і впало бідне теля!) на краю села, між Цівківцями й Карачіївцями, недалеко від млина, де працював мельник, що й зумовило його найменування, однак для мене, малого, яр асоціювався з назвою обласного центру, і я все дивувався, що до Хмельницького ми їдемо на північ, а яр тягнеться на схід.

Натомість поля навколо села розташовувалися переважно на відносно рівній місцевості. Працьовиті руки комбайнерів і колгоспниць так званої рільничої ланки дбайливо доглядали посіви зернових (пшениці, ячменю, кукурудзи, вівса, проса, гороху, сої) та інших сільськогосподарських культур (буряка, соняшника, картоплі, тютюну). На «сапання» допомагати кликали й дітей – сонце пече, мухи кусають, мучить спрага, піт заливає очі, а до кінця рядка ще так далеко! Тут уже починаєш заздрити дояркам, які принаймні працюють у тіні, і, знову ж таки, мрієш виїхати із села на «інтелігентну роботу».

Як ідеологічні назви вулиць у селі, так і цифрові позначення полів «не прижилися», і населення продовжило використовувати старі найменування. Це були однослівні конструкції (від назв дерев, які, очевидно, вирубали, щоб засіяти землю: *Березина, Дубина, Липник; Костяниха* (як уже зазначалося, від того, що тут

знаходили кістки); *Ланок* («невеликий лан»); *Піддубнисько, Попелиха, Хасан* (від антропонімів); *Провалля* (від «провалитися у болото, трясовину»); *Рудка* (від географічного терміну); *Селисок* (від адміністративно-господарського терміну «село»); *Цегельня, або Цегольня* (від лексеми зі значенням «завод з виготовлення цегли» [10, с. 487]; у цьому урочищі знайдено залишки трипільського поселення [3, с. 23]; *Штани* (за зовнішнім виглядом поля, пор. географічний термін зі значенням «розвилка» [3, с. 510]; тут теж знайдено залишки трипільського поселення [3, с. 24]). Як бачимо, такі оніми вказували на характерні ознаки іменованого об'єкта або на власника поля в минулому.

Часто траплялися й прийменникові назви-словосполучення (*Від Заміхова, За Вергелещиною, За Лячиною, За рогом, За садом, За фермою*) і словосполучення (*За Івановим ліском, Поле за Буговим ярмом*), які вказували на місцезнаходження поля. Рідше фіксувалися інші форми (*Бачків клин, Вище Єднашкового яру, Середній горб*) з різноплановою мотивацією.

У «Словнику власних географічних назв Хмельницької області» [10], крім найменувань урочищ, наведені й власні назви шести хуторів, розташованих навколо Цівковець (існували у першій третині ХХ ст.). Це *Дубина* (від географічного терміну зі значенням «дубовий ліс» [3, I, с. 451], «дубовий ліс; гай; дубова памолодь» [9, I, с. 619]), *Жолуб* (від географічного терміну зі значенням «глибока і вузька долина» [3, I, с. 490; 10, с. 181]), *Корчівка* (від назви лісу), *Мочарі, або Мочари* (від географічного терміну зі значенням «трясовина; занижене, з підґрунтовими водами, місце» [3, II, с. 450; 10, с. 323]), *Середній горб* (від найменування об'єкта рельєфу [10, с. 413]), *Фільварок* (від адміністративно-господарського терміну зі значенням «хутір або виселок; садиба, ферма; комплекс земельних угідь, на яких феодал-поміщик вів власне господарство; панський маєток із господарчими будівлями; економія» [9, III, с. 658; 10, с. 473]).

Також у вказаному словнику [10] та інших працях [11; 12] наводиться етимологія річки *Калюс* та її приток.

Калюс (варіанти назви – *Kalus*, *Kalusik*, *Калюсикъ*, *Kalusz* [11]), ліва притока Дністра, має довжину 64 км і площу басейну 390 км². Назва зумовлена каламутною водою річки [2, с. 45; 10, с. 217], і подібні корені (**kaľь* / **kaľь* / **kala* / **kalo*) трапляються в інших мовах, де означають, наприклад, у старослов'янській мові *каľь* – «грязюка, тина»; болгарській *кал* – «грязюка, осадок»; чеській *kal* – «рідка грязюка, брудна вода, стічні води, калюжа, осадок»; словацькій *kal* – «брудна вода, рідка грязюка, осадок» [6, III, с. 344]. Колись вода в річці була чистою і прозорою, водилися

Фото Н. Торчинської

видри, ондатри, раки, жаби, ловилася різноманітна риба (коропи, клинчуки (краснопірки), карасі, ковблі (пічкури), ще якісь кусіки, слизи, зелені), причому дрібну рибу можна було спіймати не лише в річці на вудку, а й у притоках у вершу. Вода в річці добре прогрівалася, тому комфортно було купатися. Зараз же береги густо заросли насамперед вербами, вода мутна, з піною, поганим запахом. Кажуть, що річку своїми стоками забруднює Віньковецький сирзавод. Віриться, що ще можна «оживити» річку й відродити в ній рибу та інших тварин.

Повернувшись у дитячий період, коли з вудочкою обходиш свої «володіння» (зазвичай недалеко від хати), можемо згадати й найменування частин річки, що переважно були пов'язані з певним об'єктом, за яким можна орієнтуватися в просторі: *Коло корчика*, *Коло Павлуся*, *Коло Василя Трубіцького*, *Під кладкою*, *Під Максимом*. Розлогі плеса, так звані «кручі», іменувалися за антропонімами (*Афїїна*, *Льовкова*, *Павлусьова*).

Із фотоархіву А. Костюка

(*Рівчак*), прийменниково-іменниковими словосполученнями (*Коло млина* [10, с. 235]).

Найменування приватних криниць є переважно субстантивованими присвійними прикметниками (*Васильова, Облядрукова, Юськова*), як і невпорядкованих (*Афїїна, Василькова, Онукова*); водночас назви джерел – це суфіксальні утворення (*Бистриця, Цяпанка* – від дієслова *цяпати* зі значенням

Фото Н. Торчинської

«повільно витікати»). Від географічного терміну *жолуб* отримав найменування витік води із *Гульманового ставу*, де зазвичай напували коней (нині він перебуває в досить занедбаному стані).

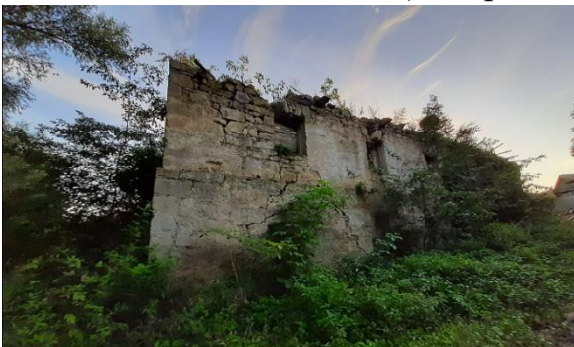
Цівківці славилися смачною водою, яку хочеться пити й пити, особливо у спеку, і молодше покоління часто посиляли з відерцем «принести доброї води» іноді з досить далекої відстані.

Водночас великих ставків у селі не було, і «на рибу» ходили на *Бистрицький, Глібівський, Майданковий, Пилипківський* стави, а якщо був транспорт, то їздили ще далі. Проте «модно» було вирити в себе на обійсті копанку або й невеликий ставок, запустити туди мальків й отримувати задоволення, сидячи з вудочкою, щоб

спіймати риби на вечерю. Найменування таких ставків переважно пов'язані з іменами чи прізвищами їхніх власників: *Гикавчуків, Гульманів, Колів, Мельниченків, Стьопин*.

Заболочених ділянок було небагато: або вздовж річки Калюс, назви яких переважно відфлоролексемні плюральні (*Верболози, Вільхи, Тополі*), або у верхів'ях окремих її приток, і тоді найменування були мотивовані іншими мікротопонімами, пов'язаним з географічними термінами (*Мочари, Рудка*).

Крім власне топонімів, із метою орієнтації у просторі часто використовувалися назви окремих споруд агротехнічного спрямування (*Верхній магазин* – у значенні «склад для зерна»; *Водонапірна башня; Жолуб; Кагати*, пор. *кагат* – «купа» [3, II, с. 206]; *Кузня; Люцький магазин* (або просто *Магазин*); *Молочна контора; Панський фільварок; Парники* – «теплиці»; *Пожарна; Сілосні ями; Сушілки* – «дерев'яні накриття для висушування тютюну»; *Тік* – «розчищене місце надворі або у приміщенні для молотьби, очищення і просушування зерна»; *Тіковушня* – «місце для пресування (складання в тюки) тютюну»; *Циркулярка* – «приміщення, де розпилювали деревину циркулярною пилкою»; *Штильмашина* (пор. *стельмах* – «майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін.» [3, III, с. 424]), приміщень для домашніх тварин (*Вівчарня; Конюшня; Курник* (*Цівківський курник*); *Свинарня; Ферма* (*Короварня*)), будинки адміністративного, культурно-освітнього, медичного й подібного використання (*Баня; Бібліотека; Клуб; Медпункт; Молильний дім; Школа*). Зерно мололи у *Люцькому* або *Падуциному млинах*;

Із фотоархіву А. Костюка

останній був на краю села з боку Карачієвець, спочатку жорна крутила вода, і дуже цікаво було дивитися, як перекривали річку, щоб пустити воду на великі колеса (на фото видно, що від цієї споруди залишилися руїни). А перед шлюзами можна було ловити раків і

рибу, зокрема лінів, що свідчило про чистоту води. Потім у млині поставили електродвигуни, і романтика млинарської праці трохи зникла, однак кожна поїздка з батьком по муку запам'ятовувалася надовго.

Одного разу наша хлопчача компанія вирішила *За опустом* (так називалася частина річки – від «опустити шлюзи», тобто «перекрити воду до млина») перегородити річку Калюс. Наробивши саманів (щось на зразок невипаленої цегли), почали акуратно складати їх упоперек русла. Спочатку це було досить легко, але чим далі, тим потік води ставав стрімкішим. Але на деякий час нам вдалося підкорити річку. Не знаю, що думали нижче по течії мешканці села, тим паче – риба, коли не стало води, однак експеримент, погодьтесь, був цікавим.

Фото Н. Торчинської

бочках привозили пиво, і це було свято для всієї округи, особливо в літню спеку, коли навіть жнива не могли втримати на полі спраглих механізаторів. Потім продовольчі товари продавалися в центрі села (біля конюшні), у приміщенні дитячого садка, біля бібліотеки, а зараз єдиний магазин функціонує в колишній бані.

Промислові й продовольчі товари купляли в *Коперації* (або *Магазині* – у значенні «торговельна точка»), яка спочатку була одна (на горбі по дорозі на цвинтар – нині, як бачимо на фото, будинок занепадає); там ще був підвал, і туди, завдяки кмітливості продавчинь, які мали на пивзаводі «блат», часто із Зінькова у великих

Із фотоархіву А. Костюка

Значна частина названих вище будинків зведена ще за панських часів. Загалом всі урочища, поля й ліси належали панові П'ясецькому. Спочатку пани жили в будинку, де пізніше працював магазин (він представлений вгорі на фотографії). Це

приміщення збудоване приблизно 1870 р.; ліворуч 1875 р. побудували конюшню і корівник (зараз там знаходиться сільський клуб), а справа – будинок, у якому розміщувалася кухня, звідки носили їжу панам у покої, та оранжерея (донині не збереглася).

Із сайту «Цівківці»

Десь приблизно протягом 1875–1880 років будувався новий двоповерховий панський будинок: кам'яні стіни товщиною 70–80 см; гарний балкон із литою чавунною решіткою, з якого було видно майже все село, оскільки будинок розміщений на схилі. На першому поверсі була велика зала з каміном, їдальня та кухня, звідки прохід вів у темний коридор, де колись, мабуть, зберігалися вина і продукти; на другому поверсі – велика вітальня, бібліотека й чотири спальні. У всіх кімнатах був гарний паркет, який постійно натирали. У деяких кімнатах він зберігся, але вигляд у нього не такий, як колись. Між першим і другим поверхами було переkritтя заввишки більше ніж один метр, а з'єднували їх досить круті сходи, по яких пізніше учні і збігали, і зіскакували, і з'їжджали перилами.

Поруч була панська криниця, збудована 1885 р.: джерела, обкладені камінням, знаходилися в кам'яному склепі, який використовувався і як криниця, і як погріб для зберігання продуктів, які швидко псуються. Вода з криниці вибігала у ставок, з якого через кам'яну плитку стікав невеликий водоспад в інший ставок. Донедавна там мешкала сім'я Боднарчуків, і ця інформація зафіксована з уст Боднарчук Галини Дем'янівни, колишньої працівниці сільської бібліотеки.

Загалом для радянських часів характерною ознакою села, яке не належить до так званих «неперспективних», була наявність чотирьох осередків – школи, клубу, бібліотеки і медпункту (в часи незалежності України додалася ще церква).

Фото Н. Моспан

чотирирічна (трирічна) школи. Початкова школа I ступеня існувала в селі до 2010 року, потім тут залишився лише заклад дошкільної освіти, який очолювала Ченчик Леся Василівна. На останній фотографії видно, в якому стані нині перебуває ця споруда як свідчення байдужості й безвідповідальності влади.

Школа була в селі здавна. За панських часів – церковно-приходська (з 1888 року), після проголошення радянської влади в панському маєтку зробили лікнеп (зранку навчалися діти, а увечері – дорослі), пізніше функціювали чотирирічна, потім семирічна, далі знову

Із фотоархіву А. Костюка

Розповідали, що на початковому етапі в школі учителював Новаковський, який вечорами агітував молодь проти нової влади. Уже значно пізніше в Цівковецькій школі тривалий час працювали Яровий Сергій Федорович, Онуфрійчук Олена Михайлівна, Савчук Людмила Василівна, Моспан (Торчинська) Надія Миколаївна, Бойчак Леся Михайлівна. До сьогодні пам'ятаю і схиляю голову перед педагогічною мудрістю свого першого вчителя Сергія Федоровича!

У школі с. Браїлівка працювали мешканці Цівковець Гринчук Семен Васильович (учитель історії та праці) і Мужило Раїса Пилипівна (вчителька початкових класів). Вважається, що педагог виконав свою місію, якщо учительськими шляхами пішли його вихованці. Середні спеціальні й вищі педагогічні заклади, крім названих вище учителів і вихователів, закінчили мешканці Цівковець Казів Іван, Крисак Семен, Торчинський Михайло, Трубіцька Людмила. Інші спеціальності (медичні, інженерні, сільськогосподарські,

культосвітні тощо) здобули Бабійчук Валентина, Гарбуз Василь, Гринчук Василь, Костюк Михайло, Крайник Галина, Крайник Микола (Михайлович), Крайник Микола (Петрович), Кушнір Галина, Майструк Василь, Мельниченко Василь, Моспан Галина, Онука Валентина, Онука Володимир, Онуфрійчук Михайло, Савчук Іван, Стасюк Людмила, Ткачук Любов, Торчинський Іван, Трубіцька Марія, Чорній Іван (Васильович), Чорній Іван (Петрович) і багато інших (на жаль, усіх не знаю, особливо молодших, так що прошу вибачення за неповноту інформації). А ще – двоє цівківчан (Онука Володимир і Торчинський Михайло) отримали наукові ступені.

У селі говорять, що місцеві активісти, застрахувавши церкву, самі її і спалили, а за отримані гроші з підсобних панських приміщень зробили клуб і бібліотеку.

Клуб був найбільшим у колгоспі «Поділля», тому на велелюдні заходи сюди звозили мешканців Браїлівки й Іванівки. Досить часто виступали артисти цирку, колективи ліліпутів, циган, лектори, поети. Один із них,

проїхавшись місцевою «трасою», продекламував написані нашвидкоруч два рядки, які оплесками зустріли глядачі:

Цівківці мої, Цівківці, село між горами.

Кругом камінь валяється – дорога з ямами!

Можливо, саме ця «критика» сприяло тому, що колгосп-мільйонер таки спромігся, щоб було зроблено дорогу (до Браїлівки – взагалі асфальтовану), побудовано прекрасний Будинок культури, а пізніше – і нове приміщення школи.

Що ж до клубу, то в радянські часи чотири рази на тиждень «крутили» фільми, і бувало, що клуб був повнісіньким, якщо демонструвалася гарна кінокартина

(особливою популярністю користувалися індійські фільми й кінокомедії, серед жінок – мелодрами, а шкільної малечі – казки, «воєнні», а насамперед – мультфільми), за що можна подякувати тодішньому кіномеханіку Облядруку Івану. Завклуби організовували вистави й концерти, школа теж регулярно «виступала» на жовтневі й новорічні свята. Особливо якісними були концерти, у яких брав участь Гринчук Василь Анатолійович, який і сам був «артистом від Бога», і міг привезти талановитих співаків принаймні з обласного центру (мабуть, старався для своєї сестри Міли, яка тоді в клубі працювала).

Перед клубом стояв пам'ятник Леніну, адже що-що, а ідеологія в Радянському Союзі була на першому місці. Звичайно, люди старшого віку (особливо жінки) просили його залишити, мовляв, що він зробив поганого? «А що доброго зробив

Із фотоархіву В. Чайки

людям Ленін? Ви згадуєте ті часи з ностальгією, бо були молоді, здорові, гарні, але ж це не заслуга Ілліча!» – відповідали молоді.

Натомість пам'ятник так званому радянському солдату у селі зберігся. Точно не пам'ятаю, але його відкривали десь на межі 1970-их років, а перед цим були сварки, які прізвища на меморіальну дошку не заносити, бо їхні носії себе під час війни зганьбили. А 9 Травня сини і внуки тих, хто увічнений у постаменті, покладали вінки в честь загиблих, і це був дуже щемливий момент. І хіба міг хтось навіть подумати, що ті, проти кого воювали в 1941–1945 роках, будуть нам допомагати у війні з рашистами, тобто з нащадками тих, з ким перемагали фашистів?

Надзвичайно якісно працювала в бібліотеці вже згадувана Боднарчук Галина Дем'янівна. Не знаю, як іншим, але мені вона сказала одного разу, що я уже прочитав усі книги в бібліотеці, яка була чималенькою. А ще Галина Дем'янівна збирала матеріали з історії поселення, організовувала Дні села, керувала місцевою

хор-ланкою. Коли наших співачок показували на каналі Українського телебачення (а телевізорів у селі ще було дуже мало!), то послухати пісню «Ой у полі криниченька...» у їхньому виконанні набилося стільки людей, що реально не було де яблуку впасти.

Медпункт у Цівківцях був на краю села (в *Лячині*, перед останнім містком на цій дорозі), причому там приймали й пологи, і не один цівківчанин побачив вперше світ у тому приміщенні. Згодом медпункт перевели в центр села. Кажуть, що до 1957 року фельдшером-акушером була Шлапова Марія, потім – Крайник Марія (посільському – Трофимова), тоді – Чекалюк Ніна і Стефа (прізвища не пам'ятають). Довгий час у ФАПі працював Володимир Мельник (зараз він на російсько-українській війні), а нині медпрацівника немає.

Із фотоархіву Х. Гришук

Навчаючись в аспірантурі, в Державній історичній бібліотеці, яка знаходилася на території Києво-Печерської лаври, я в «Подільських єпархіальних відомостях» натрапив на інформацію про храми Ушицького повіту, на основі якої написав статтю в місцеву газету «Наддністрянська правда». Виявилось, що цівковецька Різдво-Богородицька церква – найдавніша в тому регіоні. Спочатку це був дерев'яний храм, критий соломою, збудований на кошти місцевої громади на початку XVIII ст., а 1747 р. була зведена нова церква, теж дерев'яна, трикупольна, присвячена Різдву Пресвятої Богородиці. Як уже відзначалося, вона була спалена в 1920-их роках. На службу (насамперед на Великдень), а також для хрещення дітей, рідше – для вінчання мешканці Цівковець ходили у Глібів або Карачіївці, де церкви не прикривалися, а також у Браїлівку, де храм наприкінці XX ст. був відновлений. У Цівківці батюшка іноді приїжджав,

Із фотоархіву А. Костюка

справляв службу, відспівував померлих. В одному із приміщень була обладнана маленька церква (молитовний дім). Здавалося, справжньої церкви в селі ніколи не бачити. Однак на спонсорські кошти Володимира Онуки, відомого аграрія-бізнесмена, було збудоване нове приміщення, освячене 2019 року. Звичайно, хотілося б, щоб служба велася українською мовою, однак не будемо сперечатися про те, якій конфесії має підпорядковуватися храм – це справа

місцевої релігійної громади і частково – батюшки Андрія Дендюка.

Поруч із церквою – старий і новий цвинтарі. Саме тут відчуваєш плинність

Із фотоархіву Г. Чернецької

людського життя, адже на першому кладовищі і сліди колишніх поховань важко знайти, а нове розростається дуже швидко – вже й до крайньої межі (яру) недалеко, і доводиться думати про наступне місце для поховань. Тут – історія Цівковець у прізвищах, носії

яких жили, працювали, віддавали сили для країни, колгоспу, своєї родини, навзаєм не отримуючи практично нічого. Боюся не згадати всіх славетних цівковецьких родин (можливо, хтось із них є на цій давній фотографії), таких як Бабійчуки, Безп'ятчуки, Бідюки, Біняри, Боднарчуки, Буги, Буртники, Вачевські, Войни, Войнаренки, Галачинські, Гарбузи, Гикавчуки, Гостюхіни, Гринчуки, Казіви, Каспруки, Кобилецькі, Ковбасюки, Колісники, Коринчуки, Костюки, Крайники, Краснюки, Крижанівські, Крисаки, Кучери, Кушніри, Кшивецькі, Ландауси, Майструки, Малярчуки, Матієки, Мельники, Мельниченки, Моспани, Мужили,

Облядруки, Онуки, Онуфрійчуки, Остафійчуки, Паламарчуки, Піддубні, Поворознюки, Погороднюки, Рибачи, Савчуки, Стасюки, Ткачуки, Торчинські, Трофанчуки, Трубіцькі, Форинчуки, Чамбуліни, Ченчики, Чорнії, Шарлани, Шутьки, Яніцькі, Ярові (вибачте, якщо когось не згадав!). Вічна пам'ять тим, кого вже немає з нами! Здоров'я й довголіття тим, хто є!

І в історичних документах, і в нашій пам'яті залишається згадка про мешканців Цівковець як працюючих і відповідальних людей. На полях і фермах, з косою і сапкою, на конях, тракторах і автомобілях, в кузні, столярні і магазині – всюди свою справу робили на совість! І хай погано оплачувалася важка праця – очі горіли завзяттям, на устах була посмішка, а на обличчі – задоволення від зробленого.

Із фотоархіву А. Костюка

дівчина, навіть маленька, має національний костюм, у якому разом із нареченою ходить по селу «просити на весілля» (це підтверджують фотографії 1970 і 1997 років), а увечері «плете вінок» (у цьому дійстві беруть участь всі молоді дівчата Цівковець).

Цівківчани вирізняються своєю поведінкою, стилем життя, традиціями і звичаями. До сьогодні, як і раніше, кожна

Із фотоархіву Л. Данчук

Тож віриться, що мешканці села (за даними Інтернету, їх 351, а реально – насправді значно менше: підрахувавши «на око», виходить менше від 100 жителів,

і ще три сім'ї переселенців, які, дасть Бог, теж приживуться тут) не дадуть пропасти поселенню, адже воно має таку славу історію, гідне сьогодення, тому повинне бути й майбуття. Тож нехай майорить прапор і сяє герб Цівковець ще не один вік!

Список використаної літератури

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, 1859–1914. Т. 1–34.
2. Бабишин С. Д. Топоніміка в школі. Київ : Радянська школа, 1962. 122 с.
3. Винокур І. С., Гуменюк С. К. Археологічні пам'ятки Хмельниччини. Кам'янець-Подільський, 1965. 40 с.
4. Винокур І. С., Гуцал А. Ф., Пеняк С. І., Тимошук Б. О., Якубовський В. І. Довідник з археології України : Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. Київ : Наукова думка, 1984. 222 с. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.
5. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.
6. Етимологічний словник української мови. Київ : Наукова думка, 1982–2007. Т. 1–5.
7. Молчановский Н. В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года (преимущественно по летописям). Киев, 1885. 388, II, II, XXXI с.
8. Наше скело Цівківці. URL : https://www.facebook.com/groups/tsivkivtsi/?locale=uk_UA (дата звернення : 09.03.2025).
9. Новий тлумачний словник української мови. Укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконт, 2007. Т. 1–3.
10. Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.
11. Торчинський М. М. Гідронімія басейну Калюсу. *Наукові записки. Мовознавство*. Тернопіль : ТДПУ, 2003. Випуск. 1. С. 143–147.

12. Торчинський М. М. Мікрогідронімія села Цівківці Новоушицького району Хмельницької області. *Науковий часопис Східноpodільського лінгвокраєзнавчого центру*. Умань, 2014. С. 105–108.

13. Торчинський М. М. Мікротопонімія села Цівківці Новоушицького району Хмельницької області. *Поділля. Філологічні студії*. Хмельницький, 2014. Випуск 6. С. 179–187.

14. Торчинський М. М. Село Цівківці. *Ономастичні етюди*: збірник наукових праць членів студентського наукового лінгвокраєзнавчого товариства ім. А. Кримського. Умань : Софія, 2005. Випуск II. С. 50–51.

15. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego. Lwów, 1887. T. I : 1366–1506. –231 s.

ВІЛЬХОВЕЦЬ – КРАСА ПРИРОДИ ТА ГЛИБИНА ІСТОРІЇ

Село Вільховець входить до складу Новоушицької територіальної громади Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Відоме з 1403 року. Населення 1 265 мешканців. Розташоване в басейні річки Вільхавка, правої притоки Матірки (басейн Дністра).

На південь від Нової Ушиці, приблизно на відстані 20 км, розташоване село Вільховець. Це одне з найбільших сіл громади. Значним воно було і в минулому.

Фото В. Удри

Наприклад, у XVIII ст. це був центр староства, до складу якого входили села Глибівка, Сатанівка, Маціорськ, Ставчани, Нова Гута та Стара Гута. І сьогодні в його старостат входять Маціорськ і Нова Гута. Вільховець розташований на південному схилі вододілу, який розділяє ліві притоки Дністра – р. Калюс та р. Матірку і є рівновіддаленим від них. У неглибокій балці серед села джерела дають початок невеликій річці Вільхавці, що є правою притокою р. Матірки [2, с. 142].

Значна кількість вільхових дерев по її берегах дала назву і самій річці, і селу.
Зручне для проживання місце приваблювало людей із сивої давнини.

Церква в с. Вільховець, побудована
1846 р.

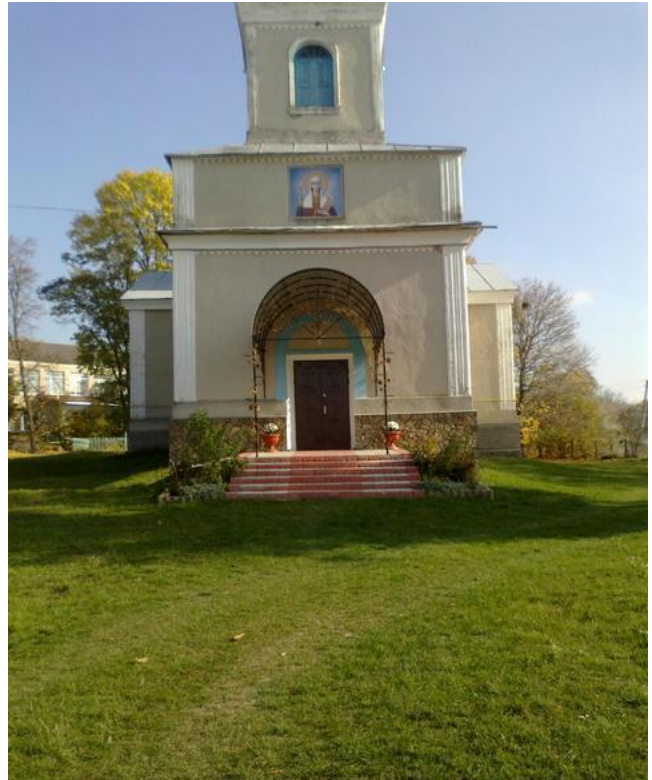

Фото В. Удри

Фото В. Удри

Будинок священника,
побудований в середині
XIX ст.

На території Вільховця та його околиць є сліди первісних стоянок та трипільської культури [4, с. 46] На південно-західній околиці села (урочище

«Димів») височить давньослов'янське городище IX ст. Його досліджували відомі археологи Михайло Артамонов (40 рр. XX ст.), Стефанія Баженова, Анатолій Гуцал [1].

Кам'яні знаряддя праці, виявлені на околицях с. Вільховець

Учасники розкопок городища на початку 80-их рр. XX ст. (в центрі – Стефанія Едуардівна Баженова).

На початку ХХ ст. Ю. Сицінський першу письмову згадку про Вільховець датує 1443 р. Його наслідує низка місцевих дослідників-краєзнавців. Проте автор, працюючи над магістерською роботою «Вільховець: минуле і сучасність», з'ясував, що населений пункт згадували в писемних джерелах за 1425 та 1403 рр.

Необхідно відзначити, що раніше навколо Вільховця були значні площі лісів. Сьогодні вони залишилися лише на схилах долин біля річок. У цих лісах трапляються породи таких дерев, як дуб, граб, клен, ясень, явір, бук, в'яз, липа, осика, вільха, береза, берест, верба, тополя, калина, дикі яблуні, груші й черешні. У 70-их рр. ХХ ст. були засаджені значні площі хвойними деревами. Звичайно, основною й найціннішою породою був дуб. Це велике довговічне дерево з кряжистими вітами є символом могутності й сили. Наші предки вважали дуб священним деревом бога грому і блискавки Перуна. У дубових гаях – дібровах проводились язичницькі обряди, приносилися жертви богам. Під покровом дуба проводилися народні віча, князівські ради, суди. Вінки з дубових віток одягали на шию переможцям і героям. Старих дубів не рубали через страх, що це принесе нещастя. У місцевих лісах трапляються такі тварини: кабан, козуля, заєць, лисиця, куниця, видра, борсук, білка, а в руслах невеликих річок роблять загати бобри.

Фото В. Удри

На водоймах водяться дикі качки та гуси [5, с. 32].

Став на околиці села

Ю. Сіцінський, згадуючи про село Вільховець, підкреслював, що воно було багатолюдним, але один із татарських нападів знищив його. Легенда про цю подію дійшла до нашого часу. Мешканці села були в давнину захоплені якимось татарським

Фото В. Удри

загоном і зігнані в урочище *Різанівка* (це глибокий природний котлован, обмежений із трьох сторін крутими схилами [3, с. 308], що було зручним місцем для утримування полонених. За кожну людину татари встановили ціну викупу. Без сумніву, що якась частина селян встигла сховатися в густих лісах та ярах, порослих непрохідними хащами. Перекази

доносять, що за частину селян, які не могли викупитися самі, вніс плату їхній заможний односельчанин. Всіх інших татари знищили. Уцілілі жителі й донесли до нас цю страхітливу історію. Упорядник, досліджуючи легенду, встановив, що згадані події з великою вірогідністю могли мати місце наприкінці XV – на початку XVI ст.

Список використаної літератури

1. Баженов О. Л. Глибівське давньоруське городище IX–XI ст. в Середньому Подністров'ї. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету* : історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2002. Т. 8 (10). С. 191–196.

2. Говорун В., Тимощук О. Річки Хмельниччини. Хмельницький : Поліграфіст, 2010. 240 с.

3. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю. Й. Сіцінського і М. І. Тедоровича): навчальний посібник. Укладач Тимощук О. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. 560 с.

4. Новоушиччина: історія у пам'ятках: наукове видання. Упорядники Петраш І. В., Шпаковський С. М., Климчук В. В. Хмельницький: ТзОВ «Поліграфіст», 2018. 336 с.

5. Удра В. П. Вільховець: Минуле і сучасність: магістерська робота. Кам'янець-Подільський, 2010. 152 с.

*Ірина ФЕДОРЧУК, студентка групи ФППА-21-1
Хмельницького національного університету*

ПОДІЛЬСЬКЕ СЕЛИЩЕ РАДІВЦІ

Село Радівці знаходиться у складі Вовковинецької селищної громади Хмельницького району Хмельницької області. Відоме з 1431 року. Населення 756 мешканців.

Фото І. Федорчук

Залізниця ділить село Радівці на дві частини. За останніми даними, населення села налічує 756 мешканців.

Вперше Радівці згадуються в першій половині XV ст. 6 червня 1431 р. в містечку Ширці

поблизу Львова польський король Владислав II Ягайло генеральному старості Кам'янецькому Теодорику з Бучача зробив запис у 400 гривень на цілу низку населених пунктів Поділля.

Село спочатку називалося Внучківцями, або Онучківцями, і знаходилося на південний захід від теперішнього села, поблизу урочища *Заруддя*. Розташоване на *Татарському шляху*, поселення постійно ставало жертвою татар, турків,

козаків і навіть угорців і волохів, кілька разів було повністю знищене, але знову відроджувалося з попелу [5, с. 44].

Пам'ятками старовини довгий час служили два горби, що називалися *Могилами*. Знайдені на полях поблизу села кам'яні шліфовані сокири та ручні рубила, а також мідна сокира свідчать, що тут жили первісні люди ще періоду неоліту.

1438 р. король Свидригайло своєю грамотою пожалував село Внучківці (Онучківці) магнатам Радівецьким. Під 1439 р. фіксуються документи, що польський король Владислав III віддав поселення Внучківці Яну Фіоль-де-Конарьову. Від нього воно перейшло в спадок його сину Лазарю Радевичу.

Фото І. Федорчук

Згадка про Радієвських стосується 1505 р., коли Лазар (Лазур) Радевич (Радієвський) на прізвисько Решка зі своїм племінником Гринцом подали королю на затвердження грамоту на с. Внучківці, видану 1439 р. Яну Фіолю. Первісні пільги власників підтвержені королем Олександром і 1552 р. Сигизмундом-Августом за Євстафієм, Калиманом і Германом Радієвськими. 1522 р. засвідчено було, що первісне поселення Внучківці,

знищене татарами, перенесено в інше місце – в глибину лісу Згар і склало два нові села: Радзієвці і Гришки, що належали тим же Радзієвським [1].

У селі Радівці є кілька мікрорайонів, або так званих «кутків», які називаються за географічними або історичними особливостями. Наприклад, *Горби* – найвища частина села, де здавна селилися родини, а *Заріччя* розташоване

ближче до водних об'єктів. Основними є вулиця *Дорошенка* та вулиця *Квіткова*, які перетинають село. Навколо села розташовані кілька полів та лісів.

На території поселення є штучно створена водойма, яку місцеві жителі називають *Олена*. Згідно з оповідками місцевих мешканців, водойма отримала таку назву через те, що дівчина на ім'я Олена, горюючи через розбите коханням серце, вирішила покінчити життя самогубством і тут втопилася.

Серед поширених прізвищ у селі варто виділити *Бондар*, *Дорош*, *Каспрук*, *Мельник*, *Радзівський*, *Федорчук*. Ці прізвища вказують на спадкоємність родин, що жили і працювали в селі протягом багатьох поколінь.

На жаль, про визначних постатей селища жодної згадки не збереглося. Однак територіальна громада має інформацію про таких відомих земляків, як поет, літературознавець А. Каспрук (с. Стреків) і літературознавець В. Герасименко (с. Вовковинці) [3, с. 18].

Фото І. Федорчук

Фото з Інтернету

У селищі діє Радовецький ліцей, де навчається близько 110 учнів від першого до дванадцятого класів і працює до 20 вчителів. Також у корпусі ліцею розташовано дитячий садочок, який відвідує майже 30 дітей віком до 6 років.

Основним заняттям мешканців залишається сільське господарство. Багато сімей займаються вирощуванням овочів, фруктів, а також розводять домашню худобу. Місцеві фермери славляться своєю працею та якістю продукції, яка часто представлена на ринках регіону. Восени збір врожаю в селищі перетворюється на справжнє свято для жителів, які діляться своїм добром із сусідами та друзями. В останні роки у Радівцях активно розвивається органічне землеробство. Одним з таких підприємств є «АГРО-МАЙДАН ТОВ», яке спеціалізується на вирощуванні зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур. Керівником підприємства є Слободянюк Микола Сергійович.

Цікаві факти про село

1. Наприкінці XIX ст. у Радівцях проживав відомий письменник України М. М. Коцюбинський. У вересні 1872 р. у село переїжджає сім'я Коцюбинських, яка поселилася в будинку волосного правління. Михайло Михайлович, опинившись поза штатом, у пошуках шматка хліба був змушений залишити Вінницю й переїхати сюди, де влаштувався на службу волосним писарем. На той час у Радівцях було понад 400 хат, 2 500 мешканців, два шинки, паровий млин та школа грамоти. У сучасному поселенні ні волосного будинку, де жив колись Коцюбинський, ні інших пам'ятних споруд не залишилось. Тільки старожили можуть вам показати вулицю та садибу, де була волость. У народі той закут ще й досі називають *Розправою* (там за різні провини карали селян різками). А неподалік від нього раніше була хата дяка Арсена Кульчицького, близької до Коцюбинських людини.

Сутужно жилося Коцюбинським у Радівцях. Злиденна писарська платня (20 карбованців щомісяця) ледве давала змогу прохарчувати сім'ю. Скрута була така, що Михайло Михайлович 14 листопада 1872 р. змушений був продати відставному ротмістрові Роману Олександровичу Бузину-Радинському частину садиби Абазівки (675 квадратних сажнів за 300 карбованців) [4, с. 79].

2. У Радівцях збереглися архітектурні пам'ятки, які є частиною місцевої культурної спадщини. Особливою популярністю серед мешканців користується

Свято-Михайлівський

храм, побудований

1898 р. Це місце є

важливим духовним і

культурним центром

села. Архітектура храму

відображає як традиційні

українські риси, так і

Фото В. Солодовника

елементи місцевого стилю. Серед громади церква користується великою повагою, і багато людей приходять сюди не лише для відправи, але й для участі в культурних заходах.

Селище Радівці – це унікальний куточок Хмельницької області, який поєднує в собі багатий історичний спадок, природну красу та культурну самобутність. Його історія, що охоплює період від аграрного до промислового розвитку, свідчить про стійкість і адаптивність його мешканців. Радівці, незважаючи на численні складнощі та виклики, завжди знаходили сили відроджуватися й розвиватися, що свідчить про їхню сильну громаду та прив'язаність до рідної землі. Сьогодні Радівці активно рухаються в бік сталого розвитку, впроваджуючи інноваційні підходи в сільському господарстві та екології, що підвищує якість життя місцевих жителів. Завдяки освітнім ініціативам молодь має можливість розвиватися та активно брати участь у житті громади. Таким чином, Радівці – це село з багатою історією і живою культурою, що є яскравим прикладом стійкості та прагнення до покращення. Цей населений пункт, попри невеликі розміри, має велике серце, відкрите до змін і розвитку, в якому кожен мешканець відчуває себе частиною великої і дружньої родини.

Список використаної літератури

1. Вовковинецька громада. Історична довідка. Історична довідка Радівці. URL : <https://vovkovynecka-gromada.gov.ua/istorichna-dovidka-radivci-17-30-13-20-03-2018/> (дата звернення : 13.11.2024).
2. Вовковинецька громада. Карта громади URL : <https://vovkovynecka-gromada.gov.ua/structure/> (дата звернення : 13.11.2024).
3. Гагенмейстер В. М. Метрики Красноселки Летичівського повіту на Поділлі 1737–1795 рр. Кам'янець-Подільський, 1923. С. 18.
4. Літературна Вінниччина. Михайло Коцюбинський: (сторінки творчої біографії). Редколегія: Антонюк С. М., Грузман З. М., Подолинний А. М., Хоменко В. В. Вінниця, 1997. С. 79.
5. Михайло Грушевський. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України. Серія перша (ч. 1–80) (1361–1530). С. 44–45.

ТУТ КОЖЕН КУТОЧОК МАЄ ІСТОРІЮ

Село Велика Левада входить до складу Городоцької об'єднаної територіальної громади Хмельницького району Хмельницької області. Засноване у XVIII столітті. Населення 698 мешканців. Через село протікає річка Смотрич, притока Дністра.

Село – це місце, де природа і людська праця створюють особливу гармонію. Тут час ніби сповільнюється, відкриваючи красу простого життя серед мальовничих краєвидів, духмяних полів і затишних хат. Велика Левада – це неповторний куточок України, в якому захована душа України – її минуле, сьогодення і майбутнє. Саме тут зберігаються справжні цінності, які передаються від покоління до покоління.

Слово *левада* означає ділянку річкової долини, що обсаджена деревами [1]. Вперше про село згадується в книзі «Історичний опис Кам'янець-Подільського повіту». Зазначено, що село Велика Левада належало до старого поселення Великого Карабчієва і засноване в середині XVIII ст. [2, с. 12]. 1820 р. у володінні графа Машинського, крім сіл Великий Карабчіїв і Лісогірка, було і село Велика Левада. Перші поселенці зводили хати на правому і лівому берегах річки Смотрич. З часом село розширювалося, і річка стала його природним центром, навколо якого вирувало життя.

Велика Левада була важливим соціальним центром, де мешканці об'єднувалися у спільноти та взаємодіяли.

Після графа Мошинського село перейшло у власність Юзифіни Шембек. До її володінь належали землі поблизу річки Смотрич на ділянці *Дубина*, ліси, вигони для пасовищ. Всі земельні володіння графині у селі Левада становили 65 десятин. Їй належав цукровий, винокурний та цегельний заводи, млин. Графський будинок був розташований у мальовничому парку, оточеному з усіх сторін кам'яним муром. Сьогодні будинок реставровано, в ньому знаходиться дитячий садок.

З розповідей старожилів відомо, що син графині Адам Шембек значну частину володінь програв у карти, а цукровий завод продав єврею Зайцю, який володів ним до революції.

В селі є кілька урочищ – *Цегельня*, де в давнину був цегельний завод; *Басарабія* – місце, де проживали переселенці з Бессарабії; *Ульянівка* – місце де поселилися малоземельні селяни; *Зелене* – вулиця, яка потопає в зелені садів; *Катеринівка* – вулиця села, на якій першою збудувала свою хату Катерина.

Історія села тісно пов'язана з гайдамацьким рухом. У середині XVIII ст. Велика Левада стала одним з центрів гайдамацького повстання. Один з останніх боїв гайдамаків з урядовим військом відбувся поблизу Великої Левади, на виході сучасного Купинського шляху [3, с. 12].

На початку жовтня 1906 р. на цукрово-рафінадному заводі відбувся страйк робітників, який готував комітет, до складу якого входив мешканець села Левади *Йосип Бедриківський*.

1918 р. Україну, зокрема й Поділля, окупували австро-німецькі війська. Цукрово-рафінадний завод було зруйновано. Однак, попри всі труднощі, селяни не втратили надії і продовжили відновлювати свою землю, підтримувати традиції і зберігати культурну спадщину для майбутніх поколінь.

У Леваді завжди головним осередком культури були школа, бібліотека та клуб. До нас дійшли відомості про школу ще з осені 1876 р., коли вона містилась у

невеличкому будинку, що височів у центрі села. Сьогодні ж у поселенні функціонує велика двоповерхова школа, де навчаються талановиті та активні учні.

Фото А. Юрчук

На території Великої Левади працює будинок культури та бібліотека.

Головним осередком популяризації творчості серед дітей та усіх жителів села є Великолевадський ліцей та будинок культури.

Фото А. Юрчук

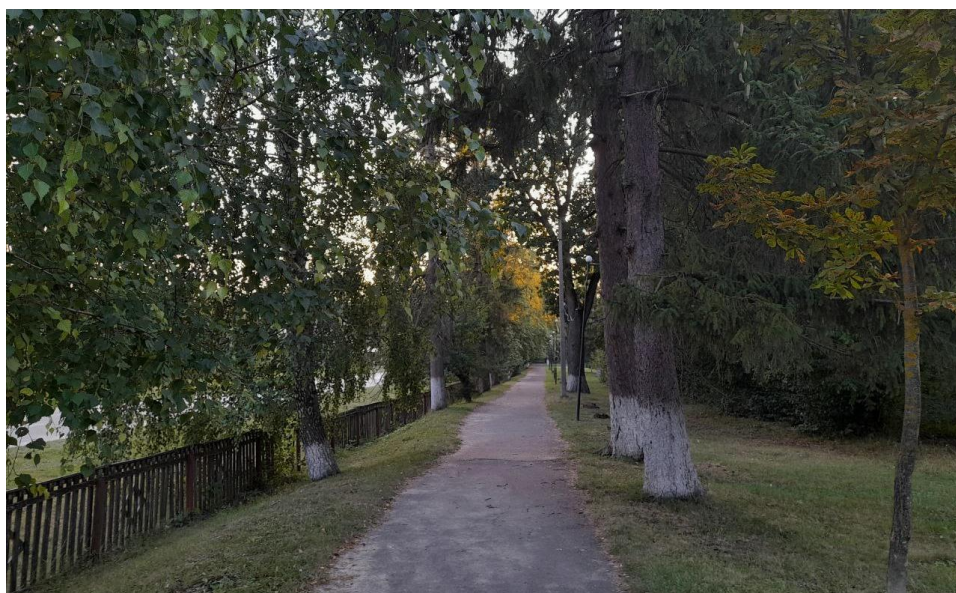
Вчителі та бібліотекарі сприяють аби молоде покоління дотримувалося традицій рідного краю, тому часто організують різні заходи.

У приміщенні сільського будинку культури функціонує дитячий гурток з рукоділля.

Фото з Інтернету

У селі
знаходиться
ботанічна пам'ятка
природи «Група
вікових дерев».

Тут і далі – фото А. Юрчук

Сільський став.

У селі є мальовнича вулиця *Катеринівка*. Походження цієї назви має цікаву історію. У селі жила дуже вродлива і працьовита дівчина Катерина. Коли дівчині довелося зіткнутися з перспективою покинути рідне село, вона прийняла сміливе рішення залишитися і власноруч побудувати свою хату. На широкій вулиці, що потопала в зелені та чагарниках, Катерина заклала перший камінь, збудувала своє житло. Усі мешканці були здивовані вчинком дівчини, її мудрістю та завзятістю. Вона стала прикладом того, як працьовитість і воля можуть перетворити навіть

найсмівливіші мрії в
реальність. Натхненні
вчинком молодої дівчини,
селяни один за одним
почали будувати свої
обійстя. Це не лише
допомогло розв'язати

проблему із житлом, але й зробило село красивим і доглянутим. Левадчани вирішили увіковічити пам'ять про Катерину і назвали вулицю в її честь *Катеринівкою*.

Варто зазначити, що село славиться творчими людьми, які зберігають і передають традиції з покоління в покоління. Побутові справи левадчани звикли виконувати в супроводі музики. Кожна бабуся намагається переповісти своїй онучці народну пісню або казку.

Ой на небі хмарка

*Ой на небі хмарка,
Ой на небі синім,
Чия така доленька,
Як я не щаслива.
Ой на небі сонце,
Не можу пригнути.
Мала я ухажора,
Не можу забути.
Якби воно нижче,
Я б його пригнула
Якби не любила,
Я б його забула.
Стелися, барвінку,
Буду поливати.
Вернись, ухажоре,
Буду шанувати.*

*А я вже стелився,
Ти не поливала.
А я вже вертався,
Ти не шанувала.
Було не ломати
Червону калину.
Було не любити
Молоду дівчину.
Було не ломати
Зеленого дуба,
Було не любити,
Як тобі не любя.
А на вербі груші,
А на вербі груші,
А на вербі груші,
А на вербі груші,*

*Вибирала стара мати
Невістку до душі,
Невістку до душі,
Нехай вона вибирає
Вона не вгадає,
Вона не вгадає.
Бо Колюньо на Олюню
Всю надію має,*

*Всю надію має.
Тонке біле павутиння
По терну снується,
По терну снується.
Тонке біле павутиння.
По терну снується.
По терну снується.*

Записано від Гуліватої Ганни Семенівни, 1932 р. н, народилася в с. Велика Левада, освіта – 4 класи, доярка, зараз пенсіонерка.

Отже, село – це не просто географічна одиниця, а справжній осередок культури, історії та традицій. Воно є серцем українського побуту, де зберігаються звичаї, ремесла й культура. З часом село адаптується до змін у суспільстві, проте його основні цінності залишаються незмінними – це близькість до природи, відчуття спільноти та родинних зв'язків, а також прагнення зберігати своє минуле і втілювати його в сучасному житті. Село є місцем, де можна знайти справжній спокій і гармонію. Тут живе душа України.

Список використаної літератури

1. Горох – українські словники. URL : <http://surl.li/cbnztu> (дата звернення 23.11.2024).
2. Легенди батьківського краю. URL : <https://www.calameo.com/00411480527b18057c580> (дата звернення 23.11.2024).
3. Село моє - частинка України. URL : <https://levadalib.blogspot.com/p/blog-page.html> (дата звернення 21.11.2024).

За достовірність інформації і відсутність плагіату відповідальність несуть автори наукових статей та їхні наукові керівники

Свої зауваження, побажання і пропозиції можна висловити у дзвінках та електронних повідомленнях Торчинському Михайлу Миколайовичу (електронна адреса: mina©ukr.net; тел. 096-95-93-660).

КРАСА УКРАЇНИ – ПОДІЛЛЯ

Електронний збірник краєзнавчих матеріалів праць

Відповідальний за випуск *Торчинський М. М.*
Технічна коректура *Торчинської Н. М.*